

Λοιμώδη Νοσήματα της Παιδικής Ηλικίας
18^{ου}-19^{ου} αι.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Λοιμώδη Νοσήματα της Παιδικής Ηλικίας
18^{ου}-19^{ου} αι.

ΑΘΗΝΑ 2009

Δημήτριος Καραμπερόπουλος

Διδάκτωρ Ιστορίας της Ιατρικής, Πανεπιστημίου Αθηνών

Μιλτιάδου 3, 145 62 Κηφισιά - Αθήνα

Τηλ.-Φαξ: 210 8011066

e-mail: karamber@otenet.gr

www.karaberopoulos.gr

Δημοσιεύθηκε στον τόμο Πρακτικών Διημερίδας Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας V, Εταιρείας Φροντίδας Υγείας και Εκπαίδευσης, Βόλος 2007, σσ. 86-94.

Λοιμώδη Νοσήματα της Παιδικής Ηλικίας 18ου-19ου αι.

Η θνησιμότητα της παιδικής ηλικίας κατά την εξεταζόμενη περίοδο ήταν υψηλή, όπως γράφουν και οι ιατροί συγγραφείς. Συγκεκριμένα ο Αναστάσιος Γεωργιάδης¹ το 1810 σημειώνει, παραθέτοντας και τη σχετική ευρωπαϊκή βιβλιογραφία της εποχής, ότι το είκοσι πέντε τοις εκατό των γεννηθέντων βρεφών αποθνήσκει μέχρι το πρώτο έτος της ηλικίας και το ποσοστό αυξάνεται στο 50% μέχρι της ηλικίας των δέκα ετών. Επίσης ο Ιωάννης Ολύμπιος² μνημονεύει ότι το 50% των παιδιών αποθνήσκει κατά τα δέκα πρώτα χρόνια της ζωής τους. Παρόμοια ο Ευγένιος Βούλγαρις³ στο βιβλίο του *Διατριβή περί ευθανασίας* γνωστοποιεί τη βρεφική θνησιμότητα της Αγγλίας και Γαλλίας του 1742 σημειώνοντας ότι απεβίωσαν κατά το πρώτο χρόνο της ζωής το 25% των βρεφών ενώ μέχρι τον τρίτο χρόνο το 50%.

Σε μία στατιστική της Λευκάδας⁴ των ετών 1823-1824, η θνησιμότητα στον πρώτο χρόνο της ζωής των παιδιών ανέρχονταν στο 22% και για τα πέντε πρώτα χρόνια στο 45%. Επίσης ο ιατρός Πέτρος Ηπήτης⁵ το 1816 στο προεπαναστατικό περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος* παρατηρούσε ότι

-
1. Αναστάσιος Γεωργιάδης, *Αντιπανάκεια*, Βιέννη 1810, σελ. 108.
  2. Ιωάννης Ολύμπιος, *Εγχειρίδιον της σωματικής ανατροφής των παιδων*, εν Αθήναις 1837, σελ. θ'.
  3. Ευγένιος Βούλγαρις, *Διατριβή περί ευθανασίας*, επανατύπωση, εν Αθήναις 1846, σελ. 53. Πρβλ. Αριστ. Εντυχιάδης, *Εισαγωγή εις την Ελληνικήν Θεραπευτικήν από τον 1453 μέχρι των μέσων του 19ου αιώνας*, Αθήναι 1985, σελ. 134.
  4. Ν. Σιδέρης, «Άρρώστιας και άρρωστοι στη Λευκάδα τον 19ο αιώνα», *Τα Ιστορικά*, τεύχ. 1, 1983, σελ. 101-120.
  5. Περιόδ. *Ερμής ο Λόγιος*, Βιέννη 1816, επανατύπωση από το Ελληνικό Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1989, σελ. 281.

«σχεδόν το ήμισυ των παιδιών αποθνήσκον εις την τρυφεράν ηλικίαν των». Μνημονεύεται ενδεικτικά και η «Στατιστική της θνητότητος εν Πάτραις εν έτει 1879» του ιατρού Χρ. Π. Κορούλλου⁶, που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Γαληνός*, όπου σημειώνεται ότι το 28% των αποβιωσάντων δεν είχε υπερβεί το πρώτον έτος της ηλικίας και το 24% των ετών 1-10, με την παρατήρηση ότι «πλέον του ημίσεος εκ των θανόντων ήσαν παίδες μέχρι 10 ετών». Μάλιστα στο ίδιο περιοδικό δημοσιεύεται το «Δελτίον αποβιωσάντων»⁷ των πρώτων πέντε μηνών του 1879 στην Αθήνα, στο οποίο το ποσοστό της παιδικής θνησιμότητας μέχρι πέντε ετών κυμαίνονταν κατά μήνα από 33-50%.

Στη θνησιμότητα αυτή της παιδικής ηλικίας σημαντικό ποσοστό είχαν τα λοιμώδη νοσήματα, που μνημονεύονται στη συνέχεια: ευλογιά, ιλαρά, οστρακιά, διφθερίτις και κοκκύτης.

1. Ευλογιά

Ο όρος αναγράφεται στα λατινικά «variola», στα ιταλικά «variole» και στα γερμανικά «rocken» στο βιβλίο του Ιωάννη Αδάμη στα 1756⁸. Η ευλογιά μολύνει κυρίως βρέφη, τα οποία μία φορά μολύνονται, έχοντας αποκτήσει δηλαδή ανοσία, σημειώνεται στο βιβλίο του διάσημου τότε ιατρού της Λωζάνης Samuel Andre Tissot⁹, (1728-1797), που μετέφρασε στα 1780 ο Γεώργιος Βεντότης, όπως επίσης τονίζεται και από τον Αναστάσιο Γεωργιάδη¹⁰. Σχετικά με τη θνησιμότητα της ευλογιάς ο Tissot γράφει ότι το «ένα έβδομον από τους μολυσμένους αποθνήσκει», δηλ. το 14% και ο Άγγελος Μελισσηνός στο προεπαναστατικό περιόδ. *Ερμής ο Λόγιος*¹¹ αναφέρει ποσοστό 10%, ενώ κατά τον ιατρό Αν. Γεωργιάδη κυμαίνεται από 10-30%, παραθέτοντας μάλιστα για βιβλιογραφική τεκμηρίωση τις εργασίες των Luigi Careno, *Sur la vaccine*, Βιέννη 1801 και J. De Caro,

6. Περιοδ. *Γαληνός*, έτος Β', αρ. 15, 12 Απριλίου 1880, σελ. 231-236.

7. Περιοδ. *Γαληνός*, έτος Α', τόμ. Πρώτος, 1879, σελ. 48, 80, 128, 160, 192, 240, 304 και 368.

8. Ιωάννης Αδάμης, *Σύντομος ερμηνεία περί... ιατρικών*, Άλλη 1756, σελ. 59 και 224.

9. Samuel Andre Tissot, *Νουθεσία εις τον λαόν*, μετάφραση Γεωργίου Βεντότη, Βιέννη 1780, τόμ. Α', σελ. 141-151.

10. Αναστ. Γεωργιάδης, *Αντιπανάκεια*, Βιέννη 1810, σελ. 224.

11. *Ερμής ο Λόγιος*, Βιέννη 1812, σελ. 197.

Observations et experiences sur la vaccination, Βιέννη 1802. Στο βιβλίο που κυκλοφόρησε στη Βιέννη στα ελληνικά το 1805 *Διδασκαλία παραινετική περί της χρήσεως της δαμαλίδος*¹² αναγράφεται ότι η ευλογιά εξαφανίζεται «το εκτημόριον του ανθρωπίνου γένους», δηλ. ποσοστό 17%.

Για την αντιμετώπιση της ευλογιάς από τις αρχές του 18^{ου} αιώνας αρχίζει προοδευτικά να εφαρμόζεται ο προληπτικός εμβολιασμός μετά τις επιστημονικές ανακοινώσεις στο αγγλικό περιοδικό *Philosophical Transactions*¹³ κατά το 1714 των δύο Ελλήνων ιατρών Εμμανουήλ Τιμόνη (1669-1720) από τη Χίο, και Ιάκωβο Πυλαρινό (1659-1718) από το Ληξούρι της Κεφαλληνίας, για την επιστημονική εφαρμογή του εμβολιασμού με σκοπό την προστασία από την ευλογιά, μέθοδο που εφαρμόζοταν στη λαϊκή ιατρική. Οι γιατροί αυτοί σπούδασαν μεν στην Πάδοβα, αλλά οι μελέτες τους και οι παρατηρήσεις τους πραγματοποιήθηκαν στον ελληνικό χώρο και αυτό έχει ακόμη μεγαλύτερη σημασία για την ελληνική ιατρική, γιατί θα πρέπει να θεωρείται ως η πρώτη συμβολή στην πρόοδο της ιατρικής στον ελληνικό χώρο κατά τη νεώτερη περίοδο μετά την ακμή της αρχαίας και βυζαντινής περιόδου.

Ιδιαίτερα οι Έλληνες παιδίατροι δεν θα πρέπει να αγνοούν, όπως έχει συμβεί στο παρελθόν¹⁴, τη σημαντική συμβολή των δύο αυτών Έλλήνων ιατρών Τιμόνη και Πυλαρινού και δέον να μνημονεύονται για την πρώτη επιστημονική εφαρμογή του εμβολιασμού μαζί με τον Ed. Jenner, (1749-1823), ο οποίος αργότερα μετά από ογδόντα χρόνια το 1798 τροποποίησε τη μέθοδό τους.

Ο αρχικός ευλογιασμός, όπως ονομάστηκε ο εμβολιασμός με το υγρό από φλύκταινες της φυσικής ευλογιάς, εφαρμόστηκε στον ελληνικό χώρο με καλά αποτελέσματα. Χαρακτηριστικά ο ιατρός Σέργιος Ιωάννου¹⁵ γράφει «εκ των εκατόν εμφυλλιασθέντων μόλις απέθνησκον δύο, πολλές δε είς προς τριακοσίους», και ο Αναστάσιος Γεωργιάδης¹⁶ αναφέρει

---

12. *Διδασκαλία παραινετική περί της χρήσεως της δαμαλίδος*, Βιέννη 1805, σελ. 34.

13. *Philosophical Transactions*, αρ. 339. Απρίλιος-Μάιος-Ιούνιος 1714 (τόμ. XXIX, 1714-1716), Λονδίνο 1717, σελ. 72-82 και 393-399 αντίστοιχα.

14. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η ιατρική ευρωπαϊκή γνώση στον ελληνικό χώρο 1745-1821*. Βιβλιοθήκη Ιστορίας της Ιατρικής αρ. 1, Αθήνα 2003, σελ. 310-311, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

15. Σέργιος Ιωάννου, *Πραγματείας Ιατρικής*, Κωνσταντινούπολις 1818, σελ. 313.

16. Αναστ. Γεωργιάδης, *Αντιπανάκεια*, Βιέννη 1810, σελ. 46.

θνησιμότητα 0.3-0.5%, ενώ ο Πυλαρινός τονίζει ότι δεν παρατηρήθηκε θάνατος από τον εμβολιασμό του ευλογιασμού μέχρι της δημοσιεύσεως της εργασίας του. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση στα Επτάνησα, όπου οι γονείς προτρέπονταν το 1779 με εγκύκλιο της Εκκλησίας να εμβολιάσουν τα παιδιά τους¹⁷.

Σημειώνουμε ότι η νέα μέθοδος του δαμαλισμού μετά τη δημοσίευση των αποτελεσμάτων από τον Ed. Jenner το 1798 γρήγορα πέρασε και στον ελληνικό χώρο¹⁸ και ήδη από το 1800 εφαρμόζονταν ο εμβολιασμός του δαμαλισμού. Χαρακτηριστικός είναι ο στατιστικός πίνακας που δημοσιεύθηκε το 1805 στο ελληνικό βιβλίο *Διδασκαλία παραινετική περί της χρήσεως της δαμαλίδος*¹⁹, ο οποίος θα πρέπει να θεωρείται, όπως έχουμε υποστηρίξει²⁰, ως ο πρώτος στα ελληνικά στατιστικός πίνακας, όπου αντικειμενικά διαπιστώνεται η πτώση του αριθμού των θανάτων στη Βιέννη από την ευλογία μετά την εφαρμογή του δαμαλισμού, αποδεικνύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την αποτελεσματικότητά του και ενισχύοντας την θέση πως όλα τα παιδιά θα πρέπει να εμβολιασθούν.

2. Ιλαρά

Πρώτη περιγραφή της ιλαράς στα ελληνικά βρίσκεται στο βιβλίο του Tissot²¹, που μετέφρασε ο Γεώργιος Βεντότης στα 1780, και στο οποίο χρησιμοποιείται ο όρος «κοκκίνα». Εκεί περιγράφονται τα πρόδρομα φαινόμενα, «η αρρωστία προμηνύεται ημέραις πολλαίς προτού να φανή, από ένα βήχα ξηρόν και συχνόν... και εκείνο οπού χαρακτηρίζει την αρρωστίαν από μίαν άκραν κοκκινάδα και καύσιν εις τα μάτια, με φούσκωμα των βλεφάρων... δεν ημπορούν να υποφέρουν το φώς, με συχνόν

17. Ι. Λασκαράτος, Σπ. Μαρκέτος, «Νεώτερα στοιχεία διά την εφαρμογήν του εμβολιασμού κατά της ευλογιάς εις τα Επτάνησα», *Materia Medica Graeca*, τόμ. 9, 1981, σελ. 104-109.

18. Σχετ. βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Δαμαλισμός (1798): Οι πρώτες δημοσιεύσεις», *Δελτ Α΄ Παιδιατρ. Κλιν. Πανεπ. Αθηνών*, τόμ. 46, 1999, σελ. 224-230.

19. *Διδασκαλία παραινετική περί της χρήσεως της δαμαλίδος*, Βιέννη 1805, σελ. 29.

20. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Δαμαλισμός...», ό.π., σελ. 227.

21. Samuel Andre Tissot, *Νουθεσίαι εις τον λαόν*, μετάφραση Γεωργίου Βεντότη, Βιέννη 1780, τόμ. Α΄, σελ. 160-166. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Περιγραφή της Ιλαράς στα ελληνικά, 1780», *Τόμος περιλήψεων, 38ο Πανελλήνιο Παιδιατρικό Συνέδριο*, Κρήτη, 1-3 Ιουνίου 2001.

φταρнуσμόν, κι ευγαίνοντας από την μήτην μία ύλη παρόμοιος με εκείνην οπού ευγαίνει από τα μάτια». Στη συνέχεια γράφει για τον έντονο βήχα, τους εμέτους και την παρουσία του εξανθήματος «φανερώνονται ταχύτερον σπυρία πολλότατα εις το πρόσωπον, το οποίον έπειτα από ολίγαις ώραις γεμίζει από σημάδια τα οποία παρομοιάζουν με το τσίμπημα του ψίλλου, αλλά πλέον κόκκινον, και πολλά από αυτά ενωμένα κάμνουν κάποια σημάδια μεγάλα και κόκκινα... τα οποία φλογίζοντας το δέρμα προξενούν μέγα φούσκωμα εις το πρόσωπον... κάθε μικρόν σημάδι είναι ολίγον υψωμένον, μάλιστα εις το πρόσωπον». Περιγράφεται η διαδρομή του εξανθήματος και τα συνοδά συμπτώματα, «την τρίτην ή και την τετάρτην αφ' ού αρχίνησαν τα σπηρία, ολιγοστεύει η κοκκινάδα, τα σημάδια ήτοι φουσκαλίδες ξηραίνονται και πίπτουν εις μικρά λέπια, το ίδιο πετζί, οπού μέσκει εις το μέσον, χάνεται ομοίως και αναπληρούται από ένα άλλο οπού υποκάτω γίνεται». Ακόμη σημειώνει και τις πιθανές επιπλοκές όταν «δεν διαλυθεί τούτο το φαρμάκι φέρνεται εις το φλεγμώνι και το φλογίζει. Επιστρέφει τότε η στενοχωρία, ο βήχας, η θέρμη και ο άρρωστος κινδυνεύει», δηλ. επισυμβαίνει η πνευμονία και το «απόστημα εις το φλεγμώνι, συντροφιασμένον από αργήν θέρμη».

Ενδιαφέρον έχει να μνημονευθεί και η σχετική ορολογία της ιλαράς. Στα 1756 ο Ιωάννης Αδάμης²² προσπαθεί να δώσει έναν ελληνικό όρο στη νόσο αναγράφοντας και τους αντίστοιχους ξένους όρους. Σημειώνει ότι «τα ερυθρά εξανθήματα κοινώς αστράκα λεγόμενα» αποκαλούνται «λατινικά *morbilli*, ιταλιάνικα *rossettoli*, γερμανικά *massern*» και παρατηρεί με λύπη ότι λόγω έλλειψης ιατρικής ορολογίας «δεν έχομεν πως αλλιώς να τα ονομάσωμεν». Ο Γεώργιος Βεντότης, που μνημονεύθηκε, αποκαλεί την νόσο «κοκκίνα», ο Μιχαήλ Γεωργίου²³ το 1809 σε μαθηματάριο αναφέρει τις συνηθέστερες ασθένειες και μία εξ αυτών γράφει ότι ήταν «αι κικκινίτζαι ήτοι αστρακιά». Ο Αναστάσιος Γεωργιάδης στα 1810 χρησιμοποιεί τον όρο «μορβίλα», μεταγράφοντας τον ξένο όρο «*morbilli*», ενώ ο Πέτρος Ηπίτης²⁴ στα 1816 πλάθει τον όρο «φοινικισμός» ερμηνεύοντας τον όρο «*morbilli*». Σημειώνουμε ότι τον σύγχρονο όρο «ιλαρά» συναντούμε στα 1794 στο

22. Ιωάννης Αδάμης, *Σύντομος ερμηνεία περί... ιατρικών*, Άλλη 1756, σελ. 59 και 142.

23. Μιχαήλ Γεωργίου, *Αποθήκη των παιδων εις μεταχειρίσιν των μανθανόντων την Γραικικήν γλώσσαν*, Βιέννη 1809, σελ. 26.

24. Πέτρος Ηπίτης, *Λοιμολογία*, Βιέννη 1816, σελ. 46.

«Ιατρικό Λεξικάκι» του Ιωάννου Νικολίδου²⁵ «αστράκα ήγουν ύλερη» και στα 1818 ο Σέργιος Ιωάννου²⁶ σημειώνει ότι ο Th. Sydenham (1624-1689) «συνέγραψε και περί ιλαράς». Επίσης ως «ίλερις» αναφέρεται στο περιοδικό *Ανθολογία των Κοινωφελών Γνώσεων*, του 1837 και ως «ερυθίτις ή έλερη (*rougeole*)» από τον Σ. Αρχιγένη²⁷ το 1843. Ο ιατροφιλόσοφος Διονύσιος Πύρρος²⁸ στο βιβλίο του *Ιατρικόν Εγκόλπιον*, 1831, αναγράφει παράλληλα και τον ιταλικό όρο «κοκκινάδα, ιταλικά ροσόλια». Μάλιστα σε συνεδρίαση της Ιατρικής Εταιρείας Αθηνών κατά το 1836, δεύτερο χρόνο από την ίδρυσή της, ο ιατρός Α. Χαιρέτης ομιλεί «Περί φοινίκιδος και εμβολισμού αυτής»²⁹. Και ο ιατρός Ι. Βούρος³⁰ έγραψε περί Ιλαράς το 1843 στο περιοδικό *Ο Νέος Ασκληπιός*, στο οποίο όμως χρησιμοποιεί για τον όρο «*Morbilli*» τον όρο «Λείριον» τον οποίο επίσης συναντούμε και στο πρώτο βιβλίο Παιδιατρικής του καθηγητού Α. Βιτσάρη³¹, που κυκλοφόρησε το 1871, «Λείριον (*Morbilli-Rubeola*)», όρος που αγνοήθηκε στη συνέχεια και έκτοτε καθιερώθηκε ο όρος «ιλαρά».

Ας μνημονευθεί ότι για τη διάγνωση της ιλαράς πριν από το εξάνθημα, στο βιβλίο Παιδιατρικής³² του 1884 σημειώνεται ότι «το μόνον σημείον όπερ επιτρέπει να βεβαιώσωμεν την ύπαρξιν της ιλαράς προ της εξανθήσεως είναι αι κατά τον φάρυγγα μικραί ερυθραί κηλίδες, αίτινες προηγούνται 12-24 ώρες της κατά το πρόσωπον εξανθήσεως (*Marc D'Espine*)», καθηγητού στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης και συγγραφέα του μνημονευομένου βιβλίου Παιδιατρικής, παρατήρηση πριν από εκείνη του Αμερικανού παιδίατρου Henry Koplik, (1858-1927), τις κηλίδες, που τις περιέγραψε μία δεκαετία αργότερα, το 1896, στην εργασία του

25. Ιωάννης Νικολίδης, *Ερμηναία περί του πως πρέπει να θεραπεύεται το γαλλικόν πάθος ήγουν η μαλαφράντζα*, Βιέννη 1794, σελ. 224.

26. Σέργιος Ιωάννου, *Πραγματείας Ιατρικής*, Κωνσταντινούπολις 1818, σελ. 313.

27. *Ανθολογία των Κοινωφελών Γνώσεων*, εν Αθήναις 1837, σελ. 120 και Σ. Αρχιγένης, *Στοιχεία Παθολογικής Ιατρικής*, εν Παρισίοις 1843, σελ. 98.

28. Διονύσιος Πύρρος, *Ιατρικόν Εγκόλπιον*, Ναύπλιον, 1831, τόμ. 1, σελ. 126.

29. Βλ. Γεράσιμος Ρηγάτος, *Η Ιστορία της Ιατρικής Εταιρείας Αθηνών, 1835-1985*, Αθήνα 1985, σελ. 40.

30. Ι. Βούρος, «Λειριού συνωνυμία ελληνική», *Ο Νέος Ασκληπιός*, εν Αθήναις 1843, σελ. 137.

31. Α. Βιτσάρης, *Εγχειρίδιον ειδικής παθολογίας και θεραπείας των παιδων*, Αθήνα 1871, σελ. 493-503.

32. Α. D'Espine και C.Picot, *Πρακτικόν εγχειρίδιον των νοσημάτων των παιδων*, μετάφραση Κ. Κυριαζίδης, εν Αθήναις 1884, σελ. 52.

στο *Archives of Pediatrics*, τόμ. 13, σελ. 918-922, «*The diagnosis of the invasion of measles from a study of the exanthema as it appears on the buccal mucous membrane*»³³.

3. Οστρακιά

Για τον αντίστοιχο ιταλικό όρο «*scarlatina*» αρχικά χρησιμοποιήθηκε ο όρος «*πορφυρισμός*» από τον ιατρό Πέτρο Ηπήτη³⁴, το 1816, χαρακτηρίζοντας τη νόσο ως «*εξανθηματικό κολλητικό πάθος*». Σημειώνουμε ότι αντί του όρου «*πορφυρισμός*» επεκράτησε αργότερα ο όρος «*οστρακιά*», τον οποίο χρησιμοποίησε ο ιατρός Ιωάννης Βούρος το 1843 στο ιατρικό περιοδικό «*Ο Νέος Ασκληπιός*», ίσως παρομοιάζοντας το εξάνθημα με το ερυθρό χρώμα των οστράκων, (*scarlatto* ιταλικά και *scarlet* αγγλικά= κόκκινο χρώμα). Προσθέτουμε ότι στο περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος*³⁵ του 1821 δημοσιεύεται η πληροφορία ότι ο Γερμανός καθηγητής Chr. Hufeland³⁶ (1762-1836) χρησιμοποιεί σε πολλούς αρρώστους την *Atropa Belladonna* ως προφυλακτικό φάρμακο για την «*σκαρλατίνα*», άποψη που συχνά καταγράφεται και σε μεταγενέστερα δημοσιεύματα. Ενδεικτικά αναφέρουμε το ιατρικό περιοδικό *Ιατρική Μέλισσα*³⁷, του 1857, στο οποίο σημειώνεται ότι στην οστρακιά «*φημίζεται ως προφυλακτικήν ιδιότητα έχουσα και η ευθαλεία (Belladonna)*», όπως επίσης μνημονεύουμε το πρώτο στα ελληνικά βιβλίο Παιδιατρικής³⁸ του 1871, «*η θεραπεία της οστρακιάς είναι προφυλακτική και κατά της νόσου. Και η μεν προφυλακτική αφορά την πρόληψιν της αναπτύξεως της οστρακιάς, υπάρχουσας επιδημίας. Κατορθούμεν δε τούτο πολλάκις διά της χρήσεως της ευθαλείας. Χορηγουμένης εις βάμμα κατά δόσιν σταγόνων τινών εις 24 ώρας, και κατά την επομένην συνταγήν,*

---

33. Jeremy M. Norman, (ed.), *Morton's Medical Bibliography*, fifth Edition, Scholar Press, England 1991, αρ. 5444, σελ. 845.

34. Π. Ηπήτης, *Λοιμολογία*, Βιέννη 1816, σελ. 46.

35. *Ερμής ο Λόγιος*, 1821, σελ. 142.

36. Για τον ιατρό αυτόν βλ. Νικολάου Λούρου, «Ο Γερμανός ιατρός Ch.W. Hufeland και ο απελευθερωτικός αγών των Ελλήνων», *Παρθασός*, τόμ. 13, 1971, σελ. 319-333.

37. *Η εν Αθήναις Ιατρική Μέλισσα*, τόμ. 5, 1857, σελ. 425.

38. Α. Βιτσάρης, *Εγχειρίδιον ειδική παθολογίας και θεραπείας των παιδων*, Αθήνα 1871, σελ. 509.

Extract. Belladon. Gr.j
Aquae Cinnamom. 3β
 D.S.

τούτου 2-3 σταγόνες δίδονται πρωίαν και εσπέρας εις παιδίον ενός έτους, αυξανομένης της δόσεως κατά μίαν σταγόνα εις έκαστον της ηλικίας έτος».

Αργότερα στα 1884, στο βιβλίο *Πρακτικόν εγχειρίδιον των νοσημάτων των παιδων*, σελ. 40, αμφισβητήθηκε η προφυλακτική της δράση, «*Η ευθαλεία επηνέθη ως προφυλακτικόν της οστρακιά, πολλοί όμως των πρακτικών θεωρούσι την ιδέαν ταύτην ως εντελώς απατηλήν*». Μάλιστα προστίθεται ότι «*το αυτό οφείλομεν να είπωμεν διά το φαινικόν οξύ εγκωμιασθέν εσχάτως προς τον αυτόν σκοπόν*».

4. Διφθερίτις

Ο Ιωάννης Ολύμπιος³⁹ στο βιβλίο του *Εγχειρίδιον περί της σωματικής ανατροφής των παιδιών*, 1837, αναφέρει την νόσο με την ονομασία «*υμενογόνοσ κυνάγχη (angina membranaea)*», τονίζοντας ότι «*η φλεγμονή αύτη του λάρυγγος, της τραχείας και των συνεχομένων αυτής βρόγχων είναι πολλά επικίνδυνος και θανάσιμος εις τα μικρά παιδία*». Στο πρώτο βιβλίο Παιδιατρικής του Α. Βιτσάρη⁴⁰ 1871, σημειώνεται ότι η νόσος ήταν σπανία στην Ελλάδα, αλλά τώρα είναι πολύ συχνή και ότι ονομάσθηκε από τον Pierre Fidele Bretonneau, (1778-1862), διφθερίτις εκ της διφθεράς, ψευδομεμβράνης, στην εργασία του 1826 «*Des inflammations speciales du tissu muqueux et en particulier de la diphtherite, ou inflammation pelliculaire*», στην οποία υποστήριξε ότι το κρουπ, η κακοήθης κυνάγχη και η σκορβουτική γάγγραινα των ούλων ήταν η ίδια ασθένεια, η διφθερίτις, όρος που καθιερώνεται διεθνώς και εισάγεται αργότερα στην ελληνική ιατρική ορολογία.

Με την ευκαιρία ας τονισθεί ότι πρώτη περιγραφή της κλινικής εικόνας της διφθερίτιδος έχει καταγραφεί από τον αρχαίο ιατρό Αρεταίο τον Καππαδόκη (1^{ος}-2^{ος} αι. μ. Χ.) στο έργο του «*Περί αιτίων και σημείων οξέων παθών Α*» στο κεφάλαιο ΙΧ «*Περί των κατά τα παρίσθμια ελκών*».

39. Ιωάννης Ολύμπιος, *Εγχειρίδιον περί της σωματικής ανατροφής των παιδιών*, εν Αθήναις 1837.

40. Α. Βιτσάρης, *Εγχειρίδιον...*, ό.π., σελ. 532.

5. Κοκκύτης

Στο προεπαναστατικό περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος*⁴¹ του 1819 καταχωρίζεται η γαλλική ορολογία του κοκκύτη «*coqueluche*» μαζί με την λαϊκή ονομασία «*κάρκαλος ή καρκαλέτσης*». Επίσης δίδεται και μία στατιστική πληροφορία ότι στην επιδημία κοκκύτου στην Κέρκυρα την προηγούμενη χρονιά, το 1818, η θνησιμότητα ήταν 12-15% των πασχόντων παιδιών στα χωριά και 6-7% στην πόλη. Προσθέτουμε ότι ως «*σπασμωδικός βήξ ή κοκκύτης*» αναφέρεται στο «*Διάταγμα περί εμποδισμού της μεταδόσεως των μολυσματικών (κολλητικών) αρρωστιών*», που δημοσιεύθηκε το 1836 στην *Εφημερίδα της κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*⁴². Επίσης ως «*κοκκύτης βήξ*» αναφέρεται στο περιοδικό *Ανθολογία των Κοινοφελών Γνώσεων*⁴³ του 1837.

Στο πρώτο βιβλίο Παιδιατρικής⁴⁴, 1871, γίνεται συστηματική παρουσίαση του κοκκύτου και της θεραπευτικής αγωγής σύμφωνα με τα δεδομένα της εποχής. Επίσης στο ίδιο βιβλίο ο συγγραφέας του καθηγητής Α. Βιτσάρης σε υποσημείωση γράφει για την προέλευση του όρου λέγοντας ότι μερικοί υποστηρίζουν πως παράγεται από την λέξη *coqueluchon* (=κουκούλα), με την οποία καλύπτονταν στις επιδημίες του 1414, 1519, 1557 κ.λπ., άλλοι ισχυρίζονται πως προέρχεται από μεγάλη χρήση στους παροξυσμούς της νόσου της μήκωνος, που αποκαλείται στα γαλλικά *coquelicot* και άλλοι εκ της ιδιαζούσης χροιάς του βηχός, που ομοιάζε με την φωνή του αλέκτορος «*coq*». Σημειώνουμε ότι η νόσος αναγράφεται ως θηλυκού γένους «*η κοκκύτης*», όρος που ακόμη απαντάται στο περιοδικό *Γαληνός*⁴⁵ του 1879, και στο βιβλίο Παιδιατρικής⁴⁶ του 1884.

Τελειώνοντας τονίζουμε ότι δεν έγινε αναφορά στις θεραπευτικές αγωγές για τα μνημονευθέντα λοιμώδη νοσήματα, διότι όπως γνωρίζουμε,

---

41. *Ερμής ο Λόγιος*, 1819, σελ. 357.

42. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, αρ. 83, 31 Δεκεμβρίου 1836, σελ. 426-429.

43. *Ανθολογία των κοινοφελών γνώσεων*, αρ. 8, Μάιος 1837, σελ. 120.

44. Α. Βιτσάρης, *Εγχειρίδιον ειδικής παθολογίας και θεραπείας των παιδων*, Αθήνα 1871, σελ. 293-311.

45. *Γαληνός*, έτος Α', αρ. 30, 28 Ιουλίου 1879, σελ. 76.

46. Α. D'Espine και C. Picot, *Πρακτικόν εγχειρίδιον των νοσημάτων των παιδων*, μετάφραση Κ. Κυριαζίδης, εν Αθήναις 1884, σελ. 162.

δεν ήταν γνωστοί οι αιτιολογικοί παράγοντες και στα διάφορα βιβλία και άρθρα προτείνονταν ποικίλες θεραπείες. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι για την διφθερίτιδα χρησιμοποιούνταν αντιπυρίνη, γλυκερίνη με σαλικυλικό νάτριο, ατμοί ελαίου ευκαλύπτου, σίδηρος υπερχλωριούχος μετά γάλακτος, διφθερίτιδος θεραπεία υπό J. Simon, διγλωριούχος υδράργυρος, κυανιούχος υδράργυρος, οξυγονόχο ύδωρ, τερεβινθέλαιο, ιωδοφόρμιο, οινόπνευμα, βορικό οξύ, ιώδιο, κινολίνη, ταννίνη, κρεόζοτο, δημοσιευμένα σε βιβλίο⁴⁷ του 1888 για τα νέα φάρμακα που χρησιμοποιούνται στην Ευρώπη για την θεραπεία της διφθερίτιδος.

---

47. Λ. Δ. Χρήστοβιτς, *Τα νέα φάρμακα ή επιτομή των κυριωτέρων εκ των νεωστί αναφανέντων νέων θεραπευτικών έργων μετά των συνταγών των νέων φαρμάκων*, εν Αθήναις 1888.